

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2017, Yıl:5, Sayı:11

Geliş Tarihi: 15.10.2017

Kabul Tarihi: 24.11.2017

Sayfa:408-419

ISSN: 2147-8872

ESKİ TÜRK YAZITLARINDAKİ ANÇA'NIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Erdem Uçar*

Özet

Eski Türk yazıtları hakkındaki çalışmalar hızla devam etmektedir. Yeni yapılacak araştırmalarda, yazıtlara yaklaşımın artık daha ayrıntılı olması beklenmektedir. Yazıtların Türkiye Türkçesine aktarımı konusunda hâlâ sorunlar bulunmaktadır. Cümlelerin doğru anlaşılması için her kelime üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Bu düşünceden hareketle, şimdiye değin Türkçe olarak yayımlanan neşirlerinde *ança*'nın anlamlandırılışı üzerinde durmaya karar verilmiştir. Bugüne kadar Türkiye'deki neşirlerde *ança*'nın 'öyle' anlamı dışındaki başka anlamı kaydedilmemiştir. Uygurcadaki kullanımı da dikkate alarak, *ança*'nın yazıtlarda üç farklı işlev ve anlamda olduğu tahmin edilmektedir: 1. Cümlede *ança* yüklemnin önünde 'şöyle, böyle' anlamıyla zarf olarak kullanılmıştır. 2. Cümlede 'çok, fazla, pek çok, çokça, fazlaca, güçlüce' anlamlarıyla zarf olarak kullanılmıştır. 3. Cümlede 'çok, fazla, pek çok' anlamıyla sıfat olarak kullanılmıştır. Üç büyük yazıtta *ança*'nın Türkiye Türkçesine aktarımı hakkında farklı bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Eski Türk yazıtlarının Türkçe neşirlerinde *ança*'nın 'şöyle, böyle' anlamı yanında 'çok, fazla, pek çok, onca, çokça, fazlaca, güçlüce, sağlamca' gibi anlamlarının da olduğunun hesaba katılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesine aktarım, Köl Tigin yazıtı, Bilge Kagan yazıtı, Toñukuk yazıtı, *ança*.

* Doç. Dr., İzmir, orcid.org/0000-0002-0039-9619, merdemu@gmail.com

SOME REMARKS ABOUT TURKISH TRANSLATION OF ANĀ IN THE OLD TURKIC INSCRIPTIONS

Abstract

Studies about Old Turkic inscriptions proceed rapidly today. The approach to the inscriptions should now be more detailed in new research. There are still problems with Turkish translating the inscriptions. Detailed explanations should be made on each word for correct understanding of the sentences in the Old Turkic inscriptions. With this thought in mind, we decided to focus on the meaning of *anĀ* in published Turkish editions until now. Until today, no other meaning of *anĀ* has been noticed in Turkish editions except 'so'. Until today, only the meaning of 'so, thus' was only registered in Turkish editions. Taking into account Uighur use, I also think that *anĀ* has three different functions and meanings in the Old Turkic inscriptions: 1. as an adverb in the meaning of 'so, such as'; 2. as an adverb with the meanings of 'many, fast'; 3. as an adjective in the sense of 'many'. In three great Old Turkic inscriptions I think a different Turkish translate of *anĀ*. I believe that Turkish editions of ancient Turkish inscriptions should take account of the fact that *anĀ* has meanings such as 'so, like this', as well as 'many, fast'.

Key Words: Turkish Translation, Inscription of Köl Tigin, Inscription of Bilgä Qayan, Inscription of Toñuquq, *anĀ*.

I. Giriş

Makalede, *Eski Türk yazıtları* terimiyle kast edilen geniş anlamda *Runik* harfli Eski Türkçe metinler, dar anlamda ise VIII. yüzyıldaki II. Türk Kağanlığı döneminden kalma Köl Tigin, Bilge Kagan ve Toñukuk yazıtlarıdır.

Eski Türk yazıtları hakkındaki çalışmalar günümüzde hızla devam etmektedir. *Türk Runik Bibliyografyası*'na (2017) göre, 2016 yılına kadar Eski Türk yazıtları üzerine 4116 adet çalışma yayımlanmıştır. Bu rakam, Eski Türk yazıtları konusunun güncelliğini hâlâ koruduğunu ve çözülmemiş sorunların olduğunu açıkça göstermektedir. Yeni yapılacak araştırmalarda yazıtlara yaklaşımın artık daha ayrıntılı ve derinlemesine olması beklenmektedir.

Eski Türk yazıtlarındaki yeni okuma teklifleri, yazıtların metin sorunları açısından şüphesiz oldukça değerlidir, ancak metinlerin doğru anlaşılması ve Türkiye Türkçesine doğru bir şekilde aktarılması da en az bunun kadar önemli başka bir konudur. Bu düşünceden hareketle, şimdiye değin Türkçe olarak yayımlanan neşirlerde *anĀ*'nın anlamlandırılışı üzerinde durmaya karar verilmiştir.

Üç büyük yazıtta *anĀ*, Bilge Kagan yazıtında **18**, Köl Tigin yazıtında **21** ve Toñukuk yazıtında **10** kez olmak üzere toplam **49** kez geçmektedir. Bu rakam, yazıtların bugünkü mevcut hâline göre hesaplanmış olup tahrip olan yerlerdeki dikkate alınmamıştır.

Üç yazıtta da kelimenin başındaki ünlünün yazılmadığı görülmektedir: 𐰽 𐰺𐰠 (*a*)*nĀ*. Kelimenin *anĀ* şeklindeki okunuşunda Türkiye'de yayımlanan neşirlerin ittifak ettiği söylenebilir.

II. Ança Hakkındaki Görüşler

Kotwitz, Altayca zamirleri incelediği çalışmasında, Türkçedeki III. şahıs zamirinin teklik şeklini **e(n) ~ *i(n)*, çokluk şeklini **a(n)* ve tesniye şeklini de **iz* olarak göstermiştir (1936: 33). Gabain, onun etkisinde kalarak *ol* zamirinin eşitlik hâlinin (*i)nçe* ‘so’ olabileceğini düşünmüştür (1950: 584-585). Temir de yazıtlardaki *nçA* şeklindeki imlanın *inçe* ‘so, folgendermassen’ şeklinde okunabileceğini belirtmiş ve *inçe*’nin III. şahıs zamir kökü **i*’nin eşitlik hâl ekli çekimi (< **i+n+çe*) olduğunu ifade etmiştir (1956b: 250). Korkmaz, *ol* zamirinin {+çA} ekli *ança* şeklinin ‘o kadar, nice, bütün’ anlamlarında belirsiz bir miktar veya sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yaptığından ve zarf olarak da çok sık kullanıldığından bahsetmiştir (1959: 50-51). Clauson, *ança*’nın yazıtlarda sadece ‘thus’ anlamına dikkat çekmiştir (1972: 173a). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da *ança*’nın ‘öyle, şöyle’ anlamı dışındaki ‘stol’ko, stol’ mnogo, tak mnogo, znaçitel’no’ gibi anlamlarına ‘ilginç bir şekilde’ sadece E 25 (Oznaçennoye Sayannogorsk) numaralı yazıttan tanık getirilmiştir (Nadelyayev 1969: 43b).

Tuna, yazıtlardaki *ança* hakkında iki farklı öneri sunmuştur. İlk teklifinde, *ança*’nın **anç-* fiili kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür: **anç-u > *anç-a > ança* (1960: 140-142, dip. 18). İkinci teklifinde, kelimedeki ünsüz nôtür olduğu ve ince sıradan okunması da mümkün olduğu için, kelime ona göre *ençe* şeklinde okunmalıdır, yani yazıtlardaki *nçA* imlalı kelime ‘öyle, böyle, o kadar, onca’ anlamındaki *ança* değil, ‘rahat, huzur, sakin, sükûnet, sulh, rahat gönülle, kedersiz, tasasız, kolayca’ anlamındaki *ençe* (< *enç+[ç]e* veya **enç-e*) olmalıdır (1995: 79-81). Tuna’nın bu teklifi araştırmacılar tarafından pek rağbet görmemiştir.

Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* başlıklı eserinde, {+çA} ekiyle türetilen tarz zarfları başlığı bölümünde *ança*’dan (< **an+ça*) bahsetmiş ve makaledeki tanıkları (No: 2, 16, 29) örnek gösterip bunlarda *ança*’nın ‘öylece, şöyle’ anlamında tarz zarfı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, aynı *ança*’nın ‘onca, o kadar’ anlamında miktar zarfı olarak kullanıldığını belirtmiş ve makaledeki 4 ile 12. tanıkları örnek olarak kullanmıştır (2016: 132-134).

Uigurisches Wörterbuch’da da net olarak vurgulandığı üzere, Uygurcada *ança* ve *inçe* aynı metinde farklı anlamda mevcut olduğu için iki ayrı kelime olarak kabul edilmelidir (Röhrborn 2015: 148). Diğer taraftan, yazıtlardaki genel imla özelliğine göre, kelime başındaki /I/ ünlüsü çoğu zaman yazılırken, /A/ ünlüsü bazen yazılmamaktadır. Dolayısıyla, Gabain ve Temir’e ait *inça* şeklindeki okuma teklifinin kabul edilmesi imla özellikleri bakımından biraz zor görünmektedir.

ança, Uygurca sözlükte *ol* zamirinin eşitlik hâli olarak gösterilmiştir. Cümlede *ança*, fiil (adverbal) ve isim niteleyicisi (adnominal) olarak ‘o kadar çok, pek çok’ anlamındadır: *ol ança yıl ertginçe* ‘seitdem so viele Jahre vergangen sind’; kértgünçsüz tnl(ı)glar *ança ol k(a)ltı yérteki tuprakça* ‘ungläubige Wesen sind so viel [vorhanden] wie Staub auf der Erde’. Fiil niteleyicisi (adverbal) olarak ‘biraz, az miktarda’ anlamında kullanılmıştır: *ança barıp kaya kördiler* ‘sie gingen ein wenig und blickten zurück’. Ayrıca, isim ve fiil niteleyicisi olarak ‘bu şekilde, bu tarzda böyle, bunun gibi’ anlamındadır: *ança sav* ‘solche Worte’; *ança üküş açig emgek* ‘derartige, zahlreiche, bittere Leiden’ (Röhrborn 2015: 148-149)¹.

Uzun, Orhun yazıtlarının ‘metindibilimsel’ yapısını incelediği çalışmasında *ança*’ya da yer vermiştir. Metindeki bir unsurun anlamı ve yorumu bir başka ögeye bağlıdır. Metin

¹ Röhrborn, başka bir makalesinde, Eski Türkçedeki doğrudan aktarmalarda kullanılan *ança*, *antag* ve *inçe tép* gibi ‘kataphorisch’ unsurların Soğdçaya da tesir etmiş olabileceğini ifade etmiştir (2014: 117-119).

incelemelerinde, buna ‘bağdaşıklık’ (cohesion) adı verilir. Bağdaşıklığın türlerinden biri de ‘değiştirimdir’ (substitution). Çalışmada, *ança* bir değiştirim ögesi olarak incelenmiş ve yazıtlardan makaledeki 1, 2, 3, 20, 22, 24, 25, 26 ve 27. tanıklar örnek verilmiştir. Uzun, *ança*’nın değiştiriminin kendisinden önceki ve sonraki tümce düzenine yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu değiştirimlerde, *ança* okuyucunun/dinleyicinin dikkatinin yoğunlaşmasına yardımcı olmaktadır, bu nedenle *ança* daha çok ‘kullanımbilimsel’ bir değere sahiptir (1995: 71-73). Eserde, verilen örneklerden 1, 2 ve 22. tanıklarda *ança* için teklif edilen anlam ve işlev, Uzun’un çalışmasından farklı olduğu için bunlar değiştirim ögesi olarak değerlendirilmemiştir.

Erdal da Uzun gibi Eski Türkçede bağlı cümlelerin ‘*anaphoric*’ ve ‘*cataphoric*’ unsurlarla sağlandığını belirtmiş, *ınça*’nın ‘*cataphoric*’, *ança*’nın sıfat ve zarf olarak ‘*anaphoric*’ kullanımına kısaca değinip şu örneği vermiştir: *ınça* sakınç sakınur ‘He thinks the following thoughts’ (2004: 511).

Eski Türkçe *ança*, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *anca* ve *onca* olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir: *anca* ‘1. en çok; 2. sonunda, o zaman; 3. yalnız o kadar, öyle; 4. ancak; 5. sanki; 6. bu kadar, bu miktar, onun gibi’ (Çağbayır 2007a: 246b; TS: 123a) ve *onca* ‘ona göre, onun düşüncesine göre; 2. (çok olan şeyler için) o kadar, o denli, epeyce’ (Çağbayır 2007b: 3619a; TS: 1804b) anlamlarını taşımaktadır.

Son olarak, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi ile günümüz Türk dillerinde *ança*’nın durumu için bk. Clauson 1972: 173a ve Kocasavaş 2004: 344-353.

Eski Türk yazıtlarında, kullanımı ve anlamı *ança*’ya benzeyen *bu* işaret zamirinin eşitlik hâli çekimi olan *bunça* vardır: *bunça* ‘bunca, bu kadar’ (Şirin 2016: 270-271). Uzun, *bunça*’yı ‘metinbilimsel öge’ olarak müstakilen incelememiştir, ama yazıtların anlatıcısından bahsederken *bunça* ögesinin gönderiminin öteki cümlelere yönelik olduğundan bahsetmiştir (1995: 60). Anlam ve kullanım bakımından *bunça* ve *ança* birbirine benzese de yazıtlar ekseninde düşünürsek aralarında iki önemli fark vardır: 1. İki yer hariç (KT/G10; BK/D33) *bunça* her zaman ismi nitelemiştir (KT/G4, D30, vs.), *ança*’nın ise ismi nitelediği tek bir örnek (bk. tanık 4) vardır. 2. *ança* kullanıldığı bağlamda belirsizlik, *bunça* ise belirlilik ifade eder.

III. Eski Türk Yazıtlarında Ança’nın Kullanımı ve Anlamı Üzerine

Uygurcadaki kullanımı da dikkate alarak, *ança*’nın yazıtlarda üç farklı işlev ve anlamda olduğu tahmin edilebilir:

1. İşlev: Cümlede *ança* yüklem önünde ‘şöyle, böyle’ anlamıyla zarf olarak kullanılmıştır. Bu kullanımıyla, *ança* metin içerisinde tek bir cümledeki etkisini diğer cümlelere taşıyabilmiş, sanki bir bağlama edatı gibi cümle bağlayıcısı olarak vazife görmüştür. (Bk. tanık 3, 5, 8, 9, 10, 13, 16, 18, 20, 21 (?), 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29).

2. İşlev: Cümlede ‘çok, fazla, pek çok, çokça, fazlaca, güçlüce’ anlamlarıyla zarf olarak kullanılmıştır. Etkisi cümle içerisinde kalmıştır. (Bk. tanık 1, 2, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 22).

3. İşlev: Cümlede ‘çok, fazla, pek çok’ anlamıyla sıfat olarak kullanılmıştır. Etkisi cümle içerisinde kalmıştır. (Bk. tanık 4).

IV. Eski Türk Yazıtlarında Ança’nın Geçtiği Yerler

Aşağıda, üç büyük yazıtta, *ança*’nın geçtiği cümle verilecek, daha sonra altında da kelimenin neşirlerdeki anlamlandırılışı gösterilecektir. Neşirlerde kronolojik sıralama esas

alınmıştır. Bununla beraber, Thomsen (2002) ve Berta (2010) tercüme oldukları için incelemeye dâhil edilmemiştir. Tanığın geçtiği cümleler bağlamları da dikkate alınarak tahlil edilecek ve *ança*'nın işlevi üzerinde durulacaktır:

1. *altun kümüş işgiti kotay buşsuz ança bérür* (KT/G5; BK/K4): Uzun, cümledeki *ança*'nın *buşsuz*'un yerine kullanılan bir değiştirme ögesi olduğunu düşünmekte ve kelimeyi 'öylece' ile anlamlandırmaktadır (1995: 73). Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına bir işaretle bulunmadığı kesindir, zira *ança bérür*'den sonra 'öylece vermenin' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bize göre, *buşsuz* ve *ança* cümlelerin yüklemi olan *bérür*'ü niteleyen iki zarf olmalıdır. Şimdiye değin çıkan neşirlerde *ança* için verilen anlamlar iki yer hariç neredeyse aynıdır. Kanaatimce, *ança* burada *bérmek* 'vermek, bahşetmek' eyleminin 'çokça, fazlaca' yapıldığını ifade ediyor olmalıdır. Bu anlamda, Orkun'un (1936) anlamlandırması doğru olmalıdır.²

Orkun 1936: 'kesretle' (24); Ergin 1970: 'öylece' (2); Tekin 1988: 'öylece' (3); Ölmez 2012: 'öylelikle' (90); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: '{anlaşmaya} göre' (501); Aydın 2017: '-' (48).

2. *süçig sabın yımşak agın arıp irak bodunug ança yagutır ermiş* (KT/G5; BK/K4): Uzun, cümledeki *ança*'nın "girişik tümce yapısındaki yan tümceciğin tamamının yerine kullanılan" bir değiştirme ögesi olduğunu düşünmekte ve kelimeyi 'böylece' ile anlamlandırmaktadır (1995: 73). Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına bir işaretle bulunmadığı kesindir, zira *ança yagutır ermiş*'ten sonra 'öylece yakınlaştırmının' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. O nedenle, *ança*'nın cümlede 'böyle, şöyle' ile aktarılması doğru değildir. *Ança*'nın burada *yagutır*'ı niteleyen 'çokça, iyice' anlamında bir zarf olduğu düşünülebilir.

Orkun 1936: 'böylece' (25); Ergin 1970: 'öylece' (2); Tekin 1988: 'böylece' (3); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (90); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'böylece' (501); Aydın 2017: 'öylece' (48).

3. *anta ańıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak agı bérür yaguk erser edgü agı bérür tép ança boşgurur ermiş* (KT/G7; BK/K5): Buradaki ilk *ança* kullanıldığı cümleden sonrasına işaretle bulunmaktadır, yani *ança, boşgurmak* 'öğretmek' eyleminin nasıl olduğunu açıklamaktadır ve 'şöyle' ile anlamlandırılması doğrudur. İkinci *ança* da belki anlamı kuvvetlendirmek için tekrarlanmış olmalıdır.

Orkun 1936: 'böylece' (25); Ergin 1970: 'şöyle' (2); Tekin 1988: 'şöyle' (5); Ölmez 2012: 'şöylece' (91); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (501); Aydın 2017: 'şöyle' (49).

4. (...) *ança erig yérte beńgü taş tokıtdım bitidim* (KT/G13): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işaretle bulunmadığı kesindir. Muhtemelen *ança, erig yérte*'yi niteleyen bir sıfat olmalıdır.³ Tekin (2016)⁴ ve Ercilasun (2016)'daki anlamlandırma doğru olmalıdır.

² Radloff, çok uzun zaman önce *ança*'nın burada 'so viel' anlamında olduğunu fark edebilmişti (1895: 87a). Belki de Orkun da bu örnekte Radloff'un etkisinde kalmıştır.

³ Yazıtta, bu cümlelerin öncesi kısmen tahrip olmuştur. Bu yerler, Radloff Atlası'nda ve paralel metin BK'da da mevcut değildir. Yapılan boşluk tamamlamalar nâşirlerin yorumuna dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu cümlelerin anlamlandırılmasında kesin bir şey söylemek kolay değildir.

⁴ Tekin, buradaki *ança*'yı 'böyle' ile aktarmış, ama bu örneği "Orhon Türkçesi Grameri" adlı eserinde miktar zarfları başlığı altındaki *ança* 'onca, o kadar' başlığı altında göstermiştir.

Orkun 1936: 'böylece' (28); Ergin 1970: 'şöyle' (4); Tekin 1988: 'böyle' (7); Ölmez 2012: 'böylesi' (92); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'o kadar' (505); Tekin 2016: 'o kadar' (134); Aydın 2017: 'böylesi' (51).

5. *anı körüp ança biliş ol taşıg <...> tokıtdım* (KT/G13): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *bilmek* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böylece' (28); Ergin 1970: 'öyle' (4); Tekin 1988: 'öylece' (7); Ölmez 2012: 'böylece' (92); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'ona göre' (505); Aydın 2017: 'öylece' (51).

6. *türk ança olurur ermiş* (KT/D3; BK/D4): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *olurur ermiş*'ten sonra 'öylece hükmetmenin' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *olurmak* 'hükmetmek, idare etmek' eylemini niteleyen 'güçlüce' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'böylece' (30); Ergin 1970: 'öylece' (4); Tekin 1988: 'öylece' (9); Ölmez 2012: 'öylecene' (92); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'öylece' (509); Aydın 2017: 'öylece' (52).

7. *anı üçün élig ança tutmuş erinç* (KT/D3; BK/D4): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *élig tutmuş erinç*'ten sonra 'öylece yurt tutmanın'⁵ nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *élig tutmuş*'ı niteleyen, 'güçlüce, iyice, sağlamca' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'böylece' (30); Ergin 1970: 'öylece' (4); Tekin 1988: 'öylece' (9); Ölmez 2012: 'böylece' (92); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'öylece' (509); Aydın 2017: 'öylece' (52).

8. *türk kara kamag bodun ança têmış éllig bodun ertim élim amtı kanı* (KT/D8-9; BK/D8): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *temiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1994: 'böyle' (33); Ergin 1970: 'şöyle' (5); Tekin 1988: 'şöyle' (11); Ölmez 2012: 'şöyle' (93); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (513); Aydın 2017: 'şöyle' (54).

9. *ne kaganka işig küçüg bérür men tér ermiş ança tép tabgaç kaganka yağı bolmuş* (KT/D9; BK/D9): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin öncesine işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *tép* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böylece' (33); Ergin 1970: 'öyle' (6); Tekin 1988: 'böyle' (11); Ölmez 2012: 'böyle' (93); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'böyle' (513); Aydın 2017: 'böyle' (54).

10. *türk teyrisi türk ıduk yéri subı ança étmiş türk bodun yok bolmazun téyin* (KT/D10-11; BK/D10): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *étmiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

⁵ Cümledeki *élig tutmak* 'vatan edinmek, yurt tutmak' (Şirin 2016: 509) gibi bir anlamda düşünülmelidir, zira bu anlamı cümlelerin öncesi ve sonrasındaki bağlam da desteklemektedir.

Orkun 1936: 'böyle' (34); Ergin 1970: 'öyle' (6); Tekin 1988: 'şöyle' (11); Ölmez 2012: 'şu şekilde' (94); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (513); Aydın 2017: 'öylece' (54).

11. *bodunug ança konturtumuz ança étdimiz kurıgaru keñü tarmanka tegi türk bodunug ança konturtumuz ança étdimiz* (KT/D21; BK/D17-18): Buradaki *ança*'ların cümlelerin öncesine/sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *konturtumuz* ve *étdimiz*'den sonra 'öylece yerleştirmenin' ve 'öylece teşkilatlandırmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*'lar, *konturtumuz* ve *étdimiz*'i niteleyen 'sağlamca, güçlüce' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'böylece' (39); Ergin 1970: 'öyle' (8); Tekin 1988: 'öylece' (15); Ölmez 2012: 'öylece, şu şekilde, böylece' (95); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'aynı şekilde' (517); Aydın 2017: 'öylece' (58).

12. *ança kazanmış étmiş élimiz törümüz erti* (KT/D22; BK/D18): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *kazanmış étmiş*'ten sonra 'öylece kazanmanın' ve 'öylece teşkilatlanmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *kazanmış* ve *étmiş*'i niteleyen 'çokça, sağlamca, güçlüce' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'böyle' (39); Ergin 1970: 'öyle' (8); Tekin 1988: 'onca' (15); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (95); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'o derecede' (521); Tekin 2016: 'onca' (134); Aydın 2017: 'öylece' (58).

13. *ança bilij* (BK/D33): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *bilij* eyleminin açıklamasını bildirmektedir.⁶ Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böylece' (64); Ergin 1970: 'böyle' (26); Tekin 1988: 'şöylece' (49); Ölmez 2012: 'böyle' (143); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'buna göre' (577); Aydın 2017: 'öylece' (93).

14. *ança kazanıp* (BK/D34): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *kazanıp*'tan sonra 'öylece kazanmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *kazanıp*'ı niteleyen 'çokça, epey' anlamında bir zarf olmalıdır.⁷

Orkun 1936: 'böylece' (64); Ergin 1970: 'öyle' (26); Tekin 1988: 'öylece' (49); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (144); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'bu şekilde' (577); Aydın 2017: 'öylece' (93).

15. *ança kazanıp birki bodunug ot sub kılmadım* (KT/D27; BK/D22): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *kazanıp*'tan sonra 'öylece kazanmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *kazanıp*'ı niteleyen 'çokça, epey' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'bu kadar' (44); Ergin 1970: 'öyle' (9); Tekin 1988: 'öylece' (15); Ölmez 2012: 'böylesine' (96); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'öyle' (521); Aydın 2017: 'öylece' (60).

⁶ Ancak bu açıklamanın ne olduğu hakkında kesin bir şey söylenemez, zira *bilij*'den sonra tahrip olan bir kısım mevcuttur.

⁷ Radloff, çok uzun zaman önce *ança*'nın burada 'so viel' anlamında olduğunu fark edebilmişti (1895: 87a).

16. *inim köl tigin özi ança kergek bolti*⁸ (KT/D30): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, ancak *kergek bolti*'nin zarfı olarak nasıl bir anlamda olduğu da net olarak belli değildir. Cümlelerin bağlamından buradaki *ança* bir dizi olayın ardından gerçekleşen hadiseleri işaret etmektedir ve bu nedenle *ança*'nın anlamı 'böylece' olmalıdır. Eğer bunu kabul edersek, *ança*'yı 'değiştirme ögesi' olarak 'açıklama' işlevinde değil, 'sonuç' işleviyle düşünmek daha doğru olacaktır.

Orkun 1936: '-' (43)⁹; Ergin 1970: 'öylece' (10); Tekin 1988: 'öylece' (17); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (97); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: '-' (525); Aydın 2017: '-' (61).

17. *altı yégirmi yaşına içim kagan élin törüsin ança kazgantı* (KT/D31): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *kazgantı*'tan sonra 'öylece kazanmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *kazgantı*'yı niteleyen 'çokça, epey' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'böylece' (44); Ergin 1970: 'şöyle' (10); Tekin 1988: 'şöyle' (17); Ölmez 2012: 'birçok' (97); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: '-' (525); Aydın 2017: 'öylece' (61).

18. *ança sakıntım közde yaş kelser* (KT/K11): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *sakıntım* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böyle' (52); Ergin 1970: 'öyle' (14); Tekin 1988: 'öyle' (23); Ölmez 2012: 'diye' (100); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (537); Aydın 2017: 'öylece' (68).

19. *türküme bodunuma yégin ança kazganu bértim* (BK/G10): Buradaki *ança*'nın cümlelerin sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *kazganu bértim*'ten sonra 'öylece kazanmanın' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança*, *kazganu bértim*'i niteleyen 'çokça, epey' anlamında bir zarf olmalıdır.

Orkun 1936: 'bu kadar' (70); Ergin 1970: 'öylece' (29); Tekin 1988: 'öylece' (55); Ölmez 2012: '-' (145); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'böylece' (585); Aydın 2017: 'öylece' (98).

20. *teñri ança témiş erinç kan bértim* (T I/B2): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *témiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böyle' (100); Ergin 1970: 'şöyle' (36); Tekin 1994: 'şöyle' (2); Ölmez 2012: 'şöyle' (170); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (597); Aydın 2017: 'şöyle' (104).

21. *semiz buka toruk buka téyin bilmez ermiş téyin ança sakıntım* (T I/B6): Buradaki *ança*'yı iki şekilde düşünmek mümkündür. Cümledeki *ança*, *sakıntım*'ın öncesini açıklıyor olabilir. Bu nedenle, *ança* 'şöyle' ile aktarılabilir. Diğer taraftan, Toñukuk *sakıntım*'ın öncesinde zengin bir içeriğe sahip özlü bir sözden bahsetmektedir. Bu sözün didaktik içeriği hakkında Toñukuk'un 'çokça, epeyce' düşünüp tefekkür ettiği de tahmin edilebilir.

⁸ Cümledeki *kergek bolmak* hakkındaki tartışmalar için bk. Schönig 2013: 5-8.

⁹ Orkun, *özi ança*'yı *özünçe* şeklinde okumuştur.

Orkun 1936: 'böylece' (102); Ergin 1970: 'öyle' (37); Tekin 1994: 'öylece' (4); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (170); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: '-' (597); Aydın 2017: 'öylece' (105).

22. **ança** *olurur erkli oguzdıntın körüg kelti* (T I/G1): Uzun, cümledeki *ança*'nın "önceki öğelerin yinelenmesini engellediğini" düşünmektedir (1995: 72). Buradaki *ança*'nın cümlelerin öncesine/sonrasına işarette bulunmadığı kesindir, zira *olurur erkli*'nin öncesi veya sonrasında 'öylece hükmetmenin' nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cümledeki *ança, olurur erkli*'yi niteleyen 'çokça, sağlamca' anlamında bir zarf olmalıdır. Ayrıca, cümledeki *olurmak* 'oturmak' anlamında değil, 'hâkim olmak' anlamında düşünülmelidir.

Orkun 1936: 'böylece' (102); Ergin 1970: 'şöyle' (37); Tekin 1994: 'böylece' (5); Ölmez 2012: 'öylece' (171); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'öylece' (601); Aydın 2017: 'öylece' (105).

23. *sab ança idmiş azkına türk yoriyur ermiş* (T I/G2-3): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança, idmiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'şöyle' (102); Ergin 1970: 'şöyle' (37); Tekin 1994: 'şöyle' (5); Ölmez 2012: 'şuymuş' (171); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şu' (601); Aydın 2017: 'şöyleymiş' (106).

24. **ança** *ötüntüm tabgaç oguz kitan bu üçegü kabı<ş>sar* (T I/G5): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança, ötüntüm* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böyle' (104); Ergin 1970: 'şöyle' (38); Tekin 1994: 'şöyle' (6); Ölmez 2012: 'şöyle' (171); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (601); Aydın 2017: 'şöyle' (107).

25. *bar mu ne ança ötüntüm* (T I/G7): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança, ötüntüm* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böylece' (104); Ergin 1970: 'böyle' (38); Tekin 1994: 'böylece' (7); Ölmez 2012: 'şöylece' (171); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'böylece' (601); Aydın 2017: 'bu şekilde' (107).

26. **ança** *ögleşmiş* (T I/D3): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança, ögleşmiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'böylece' (106); Ergin 1970: 'şöyle' (39); Tekin 1994: 'şöyle' (9); Ölmez 2012: 'bu şekilde' (172); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (605); Aydın 2017: 'bu şekilde' (109).

27. *türgiş kagan ança temiş benij bodunum anta erür temiş* (T I/D4): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança, temiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için 'şöyle' anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: 'şöyle' (107); Ergin 1970: 'şöyle' (39); Tekin 1994: 'şöyle' (10); Ölmez 2012: 'şöyle' (172); Şirin 2016: 'öyle, şöyle, öylece' (269-270); Ercilasun 2016: 'şöyle' (605); Aydın 2017: 'şöyle' (109).

28. *bög<ü> kagan baŋaru ança ayu idmiş apa tarkangaru içre sab idmiş* (T I/K10): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *idmiş* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için ‘şöyle’ anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: ‘böyle’ (112); Ergin 1970: ‘böyle’ (41); Tekin 1994: ‘böyle’ (15); Ölmez 2012: ‘(şöyle bir)’ (174); Şirin 2016: ‘öyle, şöyle, öylece’ (269-270); Ercilasun 2016: ‘böyle’ (613); Aydın 2017: ‘şöyle’ (113).

29. *ben ança tér men ben bilge toñukuk* (T II/B2): Buradaki *ança* kullanıldığı cümlelerin sonrasına işarette bulunmaktadır. Cümledeki *ança*, *tér* eyleminin açıklamasını bildirmektedir. Metinde *ança* için ‘şöyle’ anlamı verilmesi doğrudur.

Orkun 1936: ‘şöyle’ (112); Ergin 1970: ‘şöyle’ (42); Tekin 1994: ‘şöyle’ (16); Ölmez 2012: ‘şunu’ (175); Şirin 2016: ‘öyle, şöyle, öylece’ (269-270); Ercilasun 2016: ‘şöyle’ (617); Aydın 2017: ‘şöyle’ (114).

V. Sonuç

Yukarıdaki listede de görüleceği üzere, üç büyük yazıtta *ança*’nın Türkiye Türkçesine aktarımı hakkında farklı bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Eski Türk yazıtlarının Türkçe neşirlerinde *ança*’nın ‘şöyle, böyle’ anlamı yanında ‘çok, fazla, pek çok, onca, çokça, fazlaca, güçlüce, sağlamca’ gibi anlamlarının da olduğu hesaba katılmalıdır.

Eski Türk yazıtlarındaki tek bir kelime metnin anlamını kolayca değiştirebilmektedir. Yazıtlardaki her bir kelime üzerinde sarf edilecek gayreti¹⁰, filologlar için ‘küçük bir adım’, yazıtların anlaşılması açısından ise ‘büyük bir adım’ olarak değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.

KISALTMALAR

B = batı;
BK = Bilge Kagan yazıtı;
D = doğu;
G = güney;
K = kuzey;
KT = Köl Tigin yazıtı;
T = Toñukuk yazıtı;
TS = Türkçe Sözlük 2011.

KAYNAKÇA

- AYDIN, E. (2017). **Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- BERTA, A. (2010). **Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını**, Çev.: E. YILMAZ, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CLAUSON, Sir G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.

¹⁰ Bu anlamda, Thomsen’in *erinç*’i doğru anlayabilmek için sarf ettiği gayret (2002: 347-359) filologlar için iyi bir örnektir.

- ÇAĞBAYIR, Y. (2007a). **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, Ötüken Türkçe Sözlük, C. 1 (a-den)**, İstanbul: Ötüken.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007b). **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, Ötüken Türkçe Sözlük, C. 4 (müt-tap)**, İstanbul: Ötüken.
- ERCİLASUN, A. B. (2016). **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul: Dergâh.
- ERDAL, M. (2004). **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston: E. J. Brill.
- ERGİN, M. (1970). **Orhun Abideleri**, Ankara: Milli Eğitim Kitapları.
- GABAIN, A. von (1950). "Die Pronomina im Altürkischen", **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, 100: 581-591.
- GABAIN, A. von (1988). **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: M. AKALIN, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KOCASAVAŞ, Y. (2004). **Türkçede Şahıs Zamirleri**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KORKMAZ, Z. (1959). "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 17/1-2: 41-68.
- KOTWICZ, W. (1936). **Les pronoms dans les langues altaïques**, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejetności.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). **Drevnetyurkskiy Slovar'**, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.
- ORKUN, H. N. (1936). **Eski Türk Yazıtları I**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- ÖLMEZ, M. (2012). **Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi: Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara: Bilge-Su Yayıncılık.
- RADLOFF, W. (1895). **Die alttürkischen Inschriften der Mongolei**, St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- RÖHRBORN, K. (2014). "Lehnsyntax und System-Konformität: vom iranischen Relativsatz zur türkischen Nachtrags-Phrase", **Vom Aramäischen zum Altürkischen Fragen zur Übersetzung von manichäischen Texten, Vorträge des Göttinger Symposiums vom 29./30. September 2011**, Herausgegeben von J. P. LAUT; K. RÖHRBORN, De Gruyter, Göttingen: 105-120.
- RÖHRBORN, K. (2015). **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II: Nomina-Pronomina-Partikeln**, Teil 1: a-asvık, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SCHÖNIG, C. (2013). **Ker(g)äk, zur Biographie eines erfolgreichen Etymons**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ŞİRİN, H. (2016). **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, T. (1988). **Orhon Yazıtları**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, T. (1994). **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara: Simurg.
- TEKİN, T. (2016). **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- TEMİR, A. (1956a). “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen I”, **Oriens**, 9/1: 41-85.
- TEMİR, A. (1956b). “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen II”, **Oriens**, 9/2: 233-280.
- THOMSEN, V. (2002). **Orhon Yazıtları Araştırmaları: [1.] Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri; [2.] V. Thomsen Tarafından Çözülmüş Orhon Yazıtları; [3.] Yenisey Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf; [4.] Turcica**, Çeviren ve Yayına Haz. V. KÖKEN, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TUNA, O. N. (1960). “Köktürk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘kergek bol-’ Deyiminin İzahı”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Türk Dil Kurumu, Ankara: 131-148.
- TUNA, O. N. (1995). “Ekin Ara İdi Oksuz Kök Türk Ança Olurur Ermiş (KT, D 2-3) İbaresine Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1993**: 77-81.
- Türkçe Sözlük (2011). 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UZUN, L. S. (1995). **Orhon Yazıtlarının Metindibilimsel Yapısı**, Ankara: Simurg Yayınları.